

הרב יעקב רוז'ה
רב שכונה בנת ים, רא"ש ישיבת האדר"ת

שמיטת כספים בזמן הזה

ראשי פרקים

א. תקנתו של הלל הזקן

ב. שימות האמוראים לפי רש"י

1. דעת אביי

2. דעת רבא

ג. שימת תוספות

ד. מעם תקנת הלל

1. תקנה לעשירים צדיקים

2. תקנה לעשירים שלא יחטאו

3. תקנה לאיסור "לא יגוש"

4. תקנה לעשירים שהתנגדו לשמיטת כספים דרבנן

5. פרוזבול אינו סייג לתורה

6. תקנה לאיסור "השמר לך"

ה. שימת הרמב"ם

1. דעת הרדב"ז

2. דעת הכסף משנה

3. דעת פאת השולחן

א. תקנתו של הלל הזקן

במשנה שביעית (פרק י משנה ג) נאמר: פרוזבול אינו משמס, זה אחד מן הדברים שהתקין הלל הזקן שראה את העם שנמנעו מלהלוות זה את זה ועברו על מה שכתוב השמר לך פן יהיה דבר על לבך בליעל וכו', התקין הלל לפרוזבול.

ובמסכת גיטין (דף לו) פריך על זה: ומי איכא מידי דמדאורייתא משמטא שביעית והתקין הלל דלא משמט (ועקר דבר מן התורה - רש"י), אמר אביי בשביעית בזמן הזה, ורבי היא דתניא... ותיקנו רבנן דתשמט זכר לשביעית, ראה הלל שנמנעו העם מלהלוות זה את זה עמד והתקין פרוזבול. ופריך: ומי איכא מידי דמדאורייתא לא משמטא ותקנו רבנן דתשמט (ונמצא הלווה גולן על פיהם - רש"י), אמר אביי שב ואל תעשה הוא (והלווה הזה שב ובטל ואינו עושה המצווה לפרוע חובו, ולא עקר ליה בידיים, וכי האי גוונא מותר לעקור דבר מן התורה, כגון שופר ולולב ודומיהן ביבמות בהאשה רבה (דף צ עמוד ב), דלא עקירה בידיים היא - רש"י).

רבא אמר הפקר בית דין היה הפקר (לעולם בין לרבנן דפליגי ארבי ואמרי שביעית להשמטת מלווה בזמן הזה דאורייתא ותקון הלל דלא תשמט, בין לרבי דאמר לאו דאורייתא ואמור רבנן דתשמט, לא תקשי דבר, דבדבר שבממון אין כאן עקירת דבר מן התורה במקום סייג וגדר, ודהפקר בית דין בממון היה הפקר - רש"י).

ב. שיטות האמוראים לפי רש"י

1. דעת אביי

- א. בזמן הזה, מהתורה לא נוהגת שמיטת כספים כדעת רבי ולכן חייב לשלם את חובו.
- ב. באו חכמים ותיקנו שמיטת כספים גם בזמן הזה ולכן הלווה פטור מלשלם את חובו, שיש כוח ביד חכמים לבטל דין תורה בשב ואל תעשה.
- ג. הלל ראה שתקנת חכמים זו גורמת לעשירים לעבור על איסור דאורייתא של "השמר לך" והתקין פרוזבול, ואז חוזר הדין לדין דאורייתא והלווה חייב לשלם את חובו.
- ד. יוצא מכך שכל דין פרוזבול בנוי על דעת רבי ששביעית בזמן הזה דרבנן, ואילו לדעת רבנן דרבי לא מועיל כלל פרוזבול והלווה פטור מלשלם כדין תורה.

2. דעת רבא

- א. פרוזבול מועיל גם לדעת רבנן דרבי, שסוברים ששמיטת כספים בזמן הזה דאורייתא.
- ב. גם בזמן הזה נוהגת שמיטת כספים מהתורה לדעת רבנן והלווה פטור מלשלם את חובו.

ג. הלל ראה שדין תורה זה גורם לעשירים לעבור על איסור "השמר לך" והתקין פרוזבול.

ד. לאחר תקנה זו הלווה חייב לשלם את חובו למלווה כיון שחכמים הפקיעו את ממונו בכוח הפקר בית דין וחייבו אותו לשלם למלווה.

ה. לפי פירוש זה עשו חכמים שני דברים:

1. עשו תקנת פרוזבול נגד דין התורה.

2. הפקיעו ממונו של הלווה בקום ועשה לשלם למלווה.

ג. שיטת תוספות

כתבו התוספות (דיבור המתחיל מי איכא): השתא לא בעי רבא לשנוי אהך קושיא דהפקר בית דין היה הפקר כדמשני בתר הכי, משום דקשיא ליה דלא היה לו להלל לעקור שביעית שהיא דאורייתא וכו' מכל מקום לא היה לו לעשות תקנה ללמד כן שבטל בכך השמטת כספים שציוותה תורה.

שיטת תוספות:

א. גם רבא הולך בשיטתו של רבי ששמיטת כספים בזמן הזה מדרבנן.

ב. מהתורה לא נוהגת שמיטת כספים בזמן הזה והלווה חייב לשלם את חובו.

ג. מדרבנן נוהגת שמיטת כספים גם בזמן הזה, והלווה פטור מלשלם את חובו מכוח הפקר בית דין הפקר, כדברי רבא.

ד. לאחר תקנת פרוזבול חוזר הדין לדין תורה והלווה חייב לשלם את חובו כדין תורה.

ה. לפי פירוש זה פרוזבול אינו כנגד דין תורה וכן כוח הפקר בית דין נועד רק להתזיק את ממונו של הלווה ברשותו ולא לחייבו לשלם.

ו. לפי פירוש זה גם אביי וגם רבא סוברים שתקנת פרוזבול מועילה רק למאן דאמר שמיטת כספים בזמן הזה מדרבנן, ואם נסבור ששמיטת כספים בזמן הזה מהתורה לא מועיל פרוזבול.

ד. טעם תקנת הלל

במשנה שביעית מפורש טעם תקנת הלל שראה את העם שנמנעו מלהלוות זה את זה ועברו על מה שכתוב בתורה "השמר לך" וכו'.

1. תקנה לעשירים צדיקים

כתב הב"ח חו"מ סימן סז אות כ: ונראה דהא דלא פירשו בתקנת עשירים שלא יעברו על "השמר לך" כפשטה של משנה, משום שאין זה תקנה לעשירים מצד מה שהם עשירים, אלא צריך לפרש דהתקנה לעשירים שיתקיים עושרם שלא יפסידו. ואין להקשות הלא בלאו תקנתו לא יהיו מפסידים אם לא ילוו, דהא פשיטא דלא כל העשירים נמנעו מלהלוות, דוודאי היו הרבה עשירים צדיקים נזהרים במה שכתוב בתורה השמר לך וכו' ומלווים לעניים, אלא לפי שהיו גם כן הרבה עשירים שנמנעו מלהלוות ולא היה מספיק לעניים הלוואת מקצתם, ומתוך כך היו מפסידים את עושרם ביותר, חדא שהוצרכו להלוות לעניים כל צורכם, ועוד מתוך דלא היה מספיק לעניים הלוואת מקצתם לא היה בידם לשלם, ומוכתרים היו לעבור עליהם השמיטה, ונמצא שהיו עשירים צדיקים מפסידים על כן התקין הלל פרוזבול, עכ"ל.

עיקר דעת הב"ח היא שתקנת הלל היתה לעשירים צדיקים שהיו מלווים, אבל בגלל שעשירים אחרים לא היו מלווים נוצר מצב שהעניים לא היה בידם להתחזיר החוב והיתה עוברת שמיטה על החוב והעשירים הצדיקים היו מפסידים. אבל לא משמע לב"ח שתקנת הלל היתה להציל עשירים שלא היו מלווים מאיסור השמר לך, למרות שפשט לשון המשנה משמע שהתקנה היתה להציל עשירים מאיסור השמר לך.

2. תקנה לעשירים שלא יחטאו

בעל תפארת ישראל על המשנה בשביעית כתב בפירוש המילה פרוזבול: נוטריקון, פרוז רצונו לומר תקנה, וכול רצונו לומר לעשירים שלא יפסידו ולא יחטאו.

מלשוננו משמע שמפרש המשנה כפשוטה, שהיו העשירים חוטאים ולא מלווים בשנת השמיטה ועוברים על איסור השמר לך, וכדי להציל אותם חוטאים מאיסור תיקן הלל פרוזבול.

3. תקנה לאיסור "לא יגוש"

המהרש"א בחידושי אגדות (גיטין דף לו עמוד ב) כתב: ושברתי את גאון עוזכם אלו בולאות שהיו כנושים ולא רצו להשמט בלאו תקנת פרוזבול, עכ"ל.

מדבריו משמע שהיו עשירים נושים את העניים שלא כדין גם לאחר שנת השמיטה. אם כן לפי דעת רבי עברו העשירים על איסור דרבנן, שהרי לדעת רבי

שמיטת כספים בזמן הזה מדרבנן, ואילו לדעת רבנן דרבי, דסבירא להו ששמיטת כספים בזמן הזה מהתורה, עברו העשירים על איסור תורה של "לא יגוש את רעהו" (כמפורש בגמרא וברמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ט הלכה א). וזה לא כמפורש במשנה שביעית, ששם מדובר על איסור של "השמר לך", איסור החל על מי שנמנע מלהלוות ולא על מי שתובע חוב ולא רוצה להשמיטו.

4. תקנה לעשירים שהתנגדו לשמיטת כספים דרבנן

בתוספות אנשי שם במשנה שביעית כתב: ג"ל דטעם מניעתם היה בטענה שהיו אומרים כיון דמדאורייתא אין שמיטת כספים בזמן שאין יובל כמו שכתב הר"ב, אם כן למה זה רוצים חכמים שנשמט משום זכר. כי היכי דלא תקנו שיהיה יובל נוהג לפי שהוא דבר אין רוב הצבור יכולים לעמוד בו כמו שכתבו התוספות בגיטין, אם כן הכא נמי הוא דבר שאין אנו יכולים לעמוד להפסיד את מעותינו. ולכן היו נמנעים מלהלוות עד שיבטלו חכמים זכר זה ויעמדו על דין תורה, וראה הלל ותקן פרוזבול ובהו אתי שפיר דלא הוי תקנתא לרשיעי עב"ל.

מפירוש זה נראה: א. תקנת הלל היתה לעשירים שנמנעו מהלוות. ב. העשירים נמנעו מלהלוות כדי שחכמים יבטלו את תקנתם של שמיטת כספים. וצריך עיון מדוע לא הוי אלו העשירים רשעים שהרי עברו בתרתי: לא רצו להלוות ועברו על השמר לך, ועוד שרצו לבטל תקנת חכמים, וצריך עיון.

5. פרוזבול אינו סייג לתורה

כתב הכסף משנה (בהלכות ממרים פרק ב הלכה ב): יש לומר דפרוזבול לא גדר הוא פן יפרצו על דברי תורה, דאדרבה דין תורה הוא שישמט, והלל הפקיע הממון ותיקן דלא לישמיט. ואף על גב דאמרינן התם שהתקין פרוזבול לפי שראה שנמנעו העם מלהלוות זה את זה ועוברים על מה שכתוב בתורה השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל, לא איסורא לגמרי הוה עבדי כשנמנעין מלהלוות, דהא שב ואל תעשה הוא, ודרך כלל עיקר תקנת פרוזבול לא היה סייג לתורה, אלא מפני תקנת עניים שלא תבעול דלת בפניהם, ומפני תקנת העשירים שלא יפסידו, וכן פירש רש"י שם על הא דבעי מאי פרוזבול אמר רב חסדא פרוס בולי ובוטי כלומר עשירים ועניים. ובהא ניתא לי למה פירש בו רב חסדא שהוא פרוז בוטי, דאנן פרוזבול קרינן שהוא תקנת העשירים שלא יעברו על ד"ת, ומג"ל לפירושי דהוא נמי תקנת עניים, אלא משום דלאו סייג לתורה עבד וכו' עכ"ל.

מדברי הכסף משנה עולה שהוא פרש את המשנה שביעית כפשוטה, שהעשירים היו עוברים על לאו השמר לך, כלשונו "תקנת עשירים שלא יעברו על ד"ת". אולם

יש להבין מה שכתב בתחילת דבריו "לאו איסורא לגמרי עבדי כשנמנעין מלהלוות דהא שב ואל תעשה הוא", שהרי הרמב"ם בתחילה הלכות שמיטה ויובל כשמונה מצוות עשה ולא תעשה כתב שם באות ט "שלא ימנע מלהלוות קודם שמיטה כדי שלא יאבד ממונו". הרי דסבר הרמב"ם שהוא לאו לכל דבר, ולמה כתב הכסף משנה ש"לא איסורא לגמרי הוּו עבדי"?

ועיין עוד בלחם משנה הלכות מלווה ולווה (פרק א הלכה א), שמי שאינו מלווה מחמת שמיטה חמור יותר ממי שאינו מלווה מסיבה אחרת, שכתב שם: "המונע מלהלוות מחמת שמיטה שזה נראה כמורד בקונו". ויתכן שהכסף משנה כתב דבריו רק כדי להסביר שפרוזבול אינו סייג, כיון שמי שאינו מלווה מחמת השמיטה עובר על לאו בשב ואל תעשה, ולא מצינו שחז"ל עשו סייג למנוע עברה בשב ואל תעשה, וכל דבריו טובים על גדרי סייגים שעשו חז"ל, וסברתו שבכגון זה לא היו עושים סייג, ולכן פרוזבול אינו נכנס לגדרי הסייגים, אבל גם הוא מודה דהוי לאו לכל דבר, ועיין פני יהושע גיטין שם שנשאר בצריך עיון.

6. תקנה לאיסור "השמר לך"

כתב המשנה למלך בהלכות מלווה ולווה (פרק ד הלכה ד) בנידון האם עשו הפקר בית דין הפקר באיסורא דאורייתא: ועוד אפשר לומר דאף דאמרינן הפקר בית דין הפקר אף באיסורא דאורייתא היינו היכא דאיכא מגדר מילתא כגון פרוזבול משום שהיו נמנעים מלהלוות זה לזה, וכן גבי קידושין דאמרינן אפקעינהו רבנן לקידושין מיניה היינו נמי משום מגדר מילתא, וכדאמרינן בריש כתובות גבי אין אונס בגיטין, וכן פרש רש"י בפרק השולח גבי הפקר בית דין הפקר וכו', עכ"ל.

נראה מדבריו שהוא מפרש את המשנה בשביעית כפשוטה, שהיו העשירים עוברים על איסור השמר לך, ודלא כמהרש"א הנ"ל.

ה. שיטת הרמב"ם

כתב הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל (פרק ט הלכה טז): כשראה הלל הזקן שנמנעו מלהלוות זה את זה ועוברים על הכתוב בתורה השמר לך פן יהיה דבר וכו' התקין פרוזבול כדי שלא ישמט החוב עד שילוו זה את זה. ואין הפרוזבול מועיל אלא בשמיטת כספים בזמן הזה שהוא מדברי סופרים. אבל שמיטה של תורה אין הפרוזבול מועיל בה, עכ"ל.

בהסבר דעת הרמב"ם נאמרו שלושה הסברים עיקריים.

1. דעת הרדב"ז

הרדב"ז כתב: ופסק רבנו כאביי משום שקושטא דמילתא דקיימא לן כרבי דהשמטת כספים בזמן הזה דרבנן וכו', והא דקיימא לן כרבא לגבי אביי הני מילי היכא דאפליגו בדנפשיהו, אבל כי הכא דאפליגו בתירוצא דמתני' אפשר דהלכתא כאביי, עכ"ל.

מתוך הסבר זה נראה שדעת הרדב"ז היא:

- א. יש מחלוקת בין אביי ורבא, אביי הולך בשיטת רבי ורבא כשיטת רבנן.
 - ב. לדעת רבא הפקר מועיל גם לשמיטה דאורייתא, ולכן מועיל פרוזבול גם בשמיטה דאורייתא, כפי שפרש רש"י דעת רבא, ודלא כפירוש התוספות.
 - ג. לדעת אביי שמיטת כספים בזמן הזה דרבנן, ולכן מועיל פרוזבול, וכך פסק הרמב"ם.
 - ד. אם כן פליג אביי על רבא בתרתי: חדא דסובר כרבי, ששמיטת כספים בזמן הזה מדרבנן, ועוד שהפקר בית דין הפקר אמרינן לפטור דהיינו לאחזוקי ממונא ולא לאפוקי ממונא כסברת רבא לפי הסבר רש"י.
- ואם כן קצת צריך עיון מה שתירץ הרדב"ז שפסק הרמב"ם כאביי ולא כרבא דפליגי בתירוצא דמתניתין, דהרי פליגי בהני תרי הלכות ולא רק בהסבר המשנה.

2. דעת הכסף משנה

הכסף משנה כתב: אבל רבינו נראה שמפרש כפירוש התוספות, דלא קאי אלא למי איכא מידי דמדאורייתא לא משמטא ורבנן תקנו דלשמט. וטעמא דכיוון שאין הממון בידו הפקירוהו בית דין, אבל להוציא מידו שלא כדין תורה, כלומר אילו היתה שמיטת כספים דאורייתא, לא הוה מתקני להוציא מידו על ידי הפקר וכו', עכ"ל.

לפירוש הכסף משנה הסוגיא כפירוש התוספות, אבל הטעם שנתן שלא היו בית דין מתקנים הפקר להוציא מידו שלא כדין תורה צריך עיון קצת, כמו שהוכיחו האחרונים שיש מקרים שבית דין בכוח הפקר הוציא ממון מזה ונתנו לזה - עיין ים של שלמה יבמות פרק ו סימן יט וקרבן נתנאל גיטין פרק ד סימן יג והאריך בענין בשדה חמד, כללים, מערכת הא סימן נט בפירוש דעת רש"י ותוספות בסוגייתנו בנידון זה.

ואולי דעת הכסף משנה שדעת הרמב"ם כן הוא, שבמקרה זה רבנן לא רצו להשתמש בכוח זה, על אף שיש בכוחם לעשות זאת, כדי לא לעקור כליל מצווה

דאורייתא של שמיטת כספים, ולשון הכסף משנה משמע קצת כן, ואכן הרמב"ם עצמו כתב בהלכות סנהדרין פרק כד הלכה ו' "וכן יש לדיין תמיד להפקיר ממון שיש לו בעלים ומאבד ונותן כפי שיראה לגדור... שהפקר בית דין הפקר". הרי מפורש בדבריו "ומאבד ונותן", וכן הוכיח הריב"ש (שצט) שדעת הרמב"ם דגם להוציא ממון יש בכוח הפקר בית דין.

3. דעת פאת השולחן (כט סעיף קטן סז)

"ונראה לי דעיקר-סמיכת הרמב"ם בשיטתו על סוגיין דירושלמי במקומה שביעית פרק י' בסוגיא דפרוזבול, וכן הוא בגיטין פרק השולח בסוגיין, דפריך והלל מתקן על ד"ת ומסיק אפילו כמאן דאמר מעשרות מד"ת מודה בשמיטה שהיא מדבריהם וזה דבר השמיטה וכו', פסקו יובלות שמיטה נוהגת מדבריהם, וכן פסק הרמב"ם בריש הסימן. הרי לסוגיא דירושלמי כתירוצא דאביי בשביעית בזמן הזה. ואי נפרש דרבא לא תירץ רק קושיא השנייה ולקושיא קמייתא קאי תירוץ הגמרא בשביעית בזמן הזה שווים התלמודים, מה שאין כן אם נפרש כפירוש רש"י ודעימא יפלגו התלמודים", עכ"ל.

לפי פירוש זה אתי שפיר מה שהתקשה הרדב"ז במה שפסק הרמב"ם כאביי נגד רבא לפי הבנתו בסוגיא, שכן יש לומר כפאת השולחן שהירושלמי הכריחו לזה, שהרי סתם הירושלמי ששביעית בזמן הזה דרבנן כרבי וכאביי.